

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

УДК 94 (477)

Сергій Павленко

ЗОБРАЖЕННЯ І. МАЗЕПИ ТА ЙОГО БЛИЗЬКИХ У КОМПОЗИЦІЇ «УСПІННЯ» (КНИГА «НОВИЙ ЗАВІТ» 1753 р.)

У статті автор відстоює думку про те, що на гравюрі ієродиякона Ф. є зображення гетьмана та його рідних.

Ключові слова: гетьман, гравер, племінники, книга «Новий Завіт».

У 1753 р. друкарня Києво-Печерської лаври опублікувала «Новий Завіт» (544 аркуші), прикрашений 12 ілюстраціями у тексті, а також сюжетом «Успіння» на звороті титула (Іл.1). Останню гравюру підписав ієродиякон Ф. Хоча церковна книга побачила світ через 44 роки після смерті І. Мазепи, усе ж, на нашу думку, вона частково пов'язана з його часом.

Причин тому кілька.

Насамперед, у сюжеті «Успіння» гравер відійшов від традиційного вирішення композиції (Іл.2). Ми бачимо безпосередньо над Богородицею не Ісуса Христа з дитинчатком¹ чи скорботних апостолів², а світських осіб, які у печалі. Образи ретельно виписані, вони явно змальовувалися з конкретних людей. Маючи зображення рідних гетьмана І. Мазепи (сюжети «Лик Святих пророків», «Зішестя Св.Духа» у Троїцькій надбрамній церкві), приходимо до висновку, що найвірогідніше у цій композиції знову представлені близькі володаря булави (Іл.3). На перший погляд, це не відповідає контексту часу появи «Нового Завіту». Однак слід враховувати тодішню практику використання мідьоритів, які могли бути виготовлені значно раніше. Так, ілюстрації Л. Тарасевича з «Патерика» 1702 р. потрапили у видання «Патерика» 1760, 1762, 1768 років. Також його творами прикрашені «Службы преподобным отцем Печерским» (друкарня лаври, 1763 р.).

Відомо, що у кінці XVII – на початку XVIII століть у лаврі досить плідно працював гравер Федір А. (він же Феодор, Федор, Ф.)³. Можливо, він ще був й ієродияконом.

Однак у другій половині XVIII століття активну участь в оформленні видань Києво-Печерської лаври взяв й ієродиякон Філарет⁴ (починаючи від «Часослова» 1751 р. до «Псалтиря» 1800 р.). Як на нашу думку, саме цей гравер був автором копії «Успіння» для «Нового Завіту» 1753 р. У ту пору він ще тільки починав освоювати граверське ремесло і в основному для створення релігійних сюжетів користувався у роботі давнішими зразками.

Зазначимо, що «новозавітівська» композиція «Успіння» дуже наближена до подібних композицій у лаврських книгах «Акафісти, канони і прочая душеполезная моленія» (1731, гравер Геронтій, Іл.4), «Правила к божественному причащенію» (1739 р.), «Часослов» (1742 р., гравер Геронтій, Іл.5). Складається враження, що

© Павленко Сергій Олегович – шеф-редактор наукового журналу «Сіверянський літопис».

Гл. 1. Геродиякон Ф. Успіння // Новий Завіт. – К., 1753.

Гл. 2. Феодор. Успіння // Молитвослов. – К., 1707.

Іл.3. Ієродиякон Ф. Успіння. Фрагмент.

Іл.4. Геронтій. Успіння // Акафісты, канони і прочая душеполезная моленія. – К., 1731. – Арк.105 зв.

справи другої половини XVIII століття⁵. Як на нашу думку, найпевніше обидва початкуючі гравери мали перед собою якийсь давніший зразок, котрий готувався до великого лаврського видання 1708-1709 рр. Швидше за все це був ескіз рисувальника. Адже гравюри того часу виготовлялися на основі початкового рисунка-оригіналу⁶.

У кінці 1707 р. померла мати гетьмана. А тому «Успіння» (Іл.3) – немовби реакція церковної спільноти на сумну подію у житті володаря булави та його рідних. Над Богородицею схилилися у скорботі Іван Мазепа (між свічками). Він має подібність до образу, змалюваного у літописі С. Величка. Ліворуч від нього падчерка Марія (Іл.6). Такий же схожий образ бачимо в «Літургійній сцені» Троїцької надбрамної церкви (Іл.7). Ліворуч від названої дочки

ієродиякон Ф. просто збільшив зображення Геронтія, пристосувавши його до «Нового Завіту» (у ньому потрібна була ілюстрація на всю сторінку).

Однак порівняння цих двох творів показує, що робота Геронтія схематичніша, не така деталізована, як у ієродиякона Ф. Можна припустити, що останній вирішив творчо опрацювати сюжет оригіналу, поліпшити його. Відомо, що Геронтій лише у 1730-их роках опублікував свої перші роботи, а загалом він відомий як майстер своєї

Іл.5. Геронтій. Успіння // Часослов. – К., 1742. – Зв. титула.

гетьмана стоїть її чоловік, Василь Громика. Поряд з ним зліва зображений київський полковник Костянтин Мокієвський. У другому ряді за останнім (на ліву руку) поміщена (Іл.8) Ганна Обидовська (Кочубей). Її зображення подібне до вміщеного у панегірику «Нірроменес Sarmaski» (1698 р., Іл.9). Очевидно, що голівки двох хлопчиків, які виглядають із-за спini В. Громики, – це діти Ганни та Івана Обидовських –

Іл.6. Марія Громика (падчерниця Мазепи) / Ієродиякон Ф. Успіння. Фрагмент // Новий Завіт. – К., 1753.

Іл.7. Марія Громика (падчерниця Мазепи) / Фрагмент композиції «Літургійна сцена» Троїцької надбрамної церкви.

Іл.8. Ганна Обидовська (Кочубей) / Ієродиякон Ф. Успіння. Фрагмент // Новий завіт. – К., 1753.

Іл.9. Ганна Обидовська (Кочубей) / Щирський І. Орел виховує орлят. Фрагмент // Панегірик «Нірроменес Sarmaski», 1698 р.

Михайло та Іван. У другому ряді (над падчеркою Марією та І. Мазепою) гравер помістив зліва направо племінницю Маріанну Вітославську (Іл.10), небожів Степана Трощинського та Андрія Войнаровського. Наступними за ними праворуч були правдоподібно Кирило Громика (син падчерки Марії), син пасинка Мазепи Григорій Фридрикевич (його зображено за правим плечем митрополита) та у другому ряді три зяті померлого до травня 1700 р. Криштофа Фридрикевича зі своїми дітьми.

Іл.10. Маріанна Вітославська / Ієродиякон Ф. Успіння. Фрагмент // Новий Завіт. – К., 1753.

Іл.11. Маріанна Вітославська // Фрагмент композиції «Літургійна сцена» Троїцької надбрамної церкви.

На гравюрі «Успіння» поряд з гетьманом зображено церковного ієрарха. Оскільки митрополит Варлаам Ясинський помер 22 серпня 1707 року⁷, то найпевніше біля володаря булави мав бути показаний його наступник – Іоасаф Кроковський. Однак останнього 19 жовтня 1707 р. ще тільки обрали зверхником Київської єпархії, а висвячений він на митрополита лише 15 серпня 1708 р. у Москві. Отже, мабуть, з цих причин

затримувалася публікація богослужбової книги із «Успінням», де церковний ієрарх мав би бути представлений у новій іпостасі. Повернувся І. Кроковський з Москви якраз у дні, коли започатковувалося повстання мазепинців. Тому й рисунок «Успіння» правдоподібно опинився з тих причин у шухлядах друкарні та довгий час був незатребуваним.

1. Марко. Успіння Богоматері. (книга «Канони», К., 1676) // Логвин Г.Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI – XVIII ст. К. : Дніпро, 1990 . – №286; Марко. Фронтоспіс (Книга «Пречестніе акафісти», К., 1709) // Логвин Г.Н. З глибин. – №287; Федір. Успіння // Євангеліє. – К., 1697; Успіння // Апостол. – Львів, 1696.
2. Успіння // Октоих. – Львів, 1700; Успіння // Євангеліє учителное. – Унів, 1696.
3. Попов П. Матеріали до словника українських граверів. Додаток І. К.: Український науковий інститут книгознавства, 1927. – С. 32.
4. Попов П. Матеріали до словника українських граверів. – К.: Український науковий інститут книгознавства, 1926. – С.121–122.
5. Ровинский Д. Подробный словарь русских граверов XVI – XIX вв. – СПб.: Типография императорской академии наук, 1895. – Т.І. – С.235.
6. Титов Ф. Типография Киево-Печерской лавры. Исторический очерк (1606-1616-1916 г.г.). – К.: Типография Киево-Печерской Успенской Лавры, 1916. – Т.І. – С. 476.
7. 1707, вересня 2 (серпня 22). – Київ. – Лист гетьмана Івана Мазепи до місцєблостителя патріаршого престолу РПЦ, рязанського митрополита, вихованця Києво-Могилянської Академії Стефана Яворського з повідомленням про смерть київського митрополита Варлаама Ясинського/ публікація Ю.Мицика, О.Циганок // Сіверянський літопис. – 2016. – №6. – С. 130–131.

В статтє автор отстаивает мысль о том, что на гравюре иеродиакона Ф. есть изображение гетмана и его родных.

Ключевые слова: гетман, гравер, племянники, книга «Новый завет».

In the article the author defends an idea that on engraving of hierodeacon F. there is an image of the hetman and his relatives.

Keywords: hetman, engraver, nephews, book «New Testament».

